

H.O. Lange-prisen til Charlotte Appel & Ning de Coninck-Smith

Motiveringstale ved tildelingen

H.O. Lange-prisen for 2015 uddeltes den 24. februar i år og gik til professor mso, dr.phil. NING DE CONINCK-SMITH & lektor, dr.phil. CHARLOTTE APPEL for værket Dansk skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner, bd. 1-5.

*af professor, dr.pæd. Niels Egelund,
Aarhus Universitet*

Kære Ning og Charlotte – mine Damer og Herrer!

H.O. Lange-prisen er indstiftet af Det Kongelige Bibliotek og G.E.C. Gads Fond, og den gives til en eller en gruppe forskere for fremragende formidling af forskning inden for de humanistiske eller samfundsvidenskabelige fag eller undtagelsesvist inden for naturvidenskab.

I år er prismodtagerne to forskere, der har ydet en særdeles imponerende forskningsindsats, støttet af 10 andre forskere. Der er imidlertid ikke bare tale om en meget stor og betydningsfuld forskningsindsats. De to prismodtagere har samtidig redigeret fem bind på i alt 2.248 sider, hvor de med en usædvanlig formidlingsindsats videregiver forskningsresultaterne på en måde, så alle kan være med. Forskere kan få stillet deres nysgerrighed og få impulser til ny forskning. Praktikere kan få forståelse for deres metier og inspiration til faglig udvikling. Den ganske almindelige dansker kan få genoplivet ikke bare sine egne oplevelser i skolen, men kan også få belæg for de mange fortællinger, som forældre, bedsteforældre og oldeforældre har fortalt om deres skoletid. Faktisk er der tale om en så interessant og medrivende fortælling i ord og billeder, at

man ikke kan lægge bøgerne fra sig, men gerne læser dem fra ende til anden. Selv startede jeg på bind 1 i juleferien 2014 og klarede det over to dage, læste så bindene 2 til 4 lejlighedsvis, og tog bind 5 i én køre den første dag i sommerferien.

Som I nok er blevet klar over nu, er der tale om et fembinds værk om dansk skolehistorie, og det er faktisk ganske unikt, for den danske skolehistorie er ikke blevet fortalt samlet siden Joakim Larsens *Bidrag til den danske Skoles Historie* udkom i 1916. Endvidere er der ikke tidligere udarbejdet en samlet fremstilling af udviklingen op igennem det 20. og 21. århundrede – bind 5 dækker helt frem til folkeskolereformen, der trådte i kraft i skoleåret 2014/15.

Når vi taler om skolehistorie tænker de fleste skolefolk nok tilbage til 1814, hvor Danmark fik den første almueskolelov. Nogle tænker måske også på de rytterskoler, som Frederik 4. lod opføre 1720'erne, hvis bygninger man stadig kan se mange af rundt om i Danmark. Vore prismodtagere er imidlertid gået endnu længere tilbage i tiden, og det ses også af titlerne på de fem bind. Det første bind hedder *Da læreren holdt skole*, og det dækker tiden før 1780.

Faktisk starter bindets beretninger i en af de tre skoler, der var tilknyttet sognekirkerne i Odense i 1400-tallet, og vi ser et maleri af Peder Syv, der var rektor for Næstved Latinskole 1658-1664, ligesom vi ser tegninger af andre skoleholdere – der ofte har et ris i hånden. Bind 2 hedder *Da skolen tog form* og dækker tiden frem til 1850 og dermed tiden frem til og efter almueskolens tilblivelse. Bind 3 har titlen *Da skolen blev sat i system*, og med denne henvises til, at tiden fra 1850 til 1920 var en brydningstid, hvor der blev mere statslig kontrol med skolen, samtidig med at det nye demokrati gav større indflydelse til lokale beslutningstagere. Bind 4 hedder *Da skolen blev sin egen* og dækker perioden 1920 til 1970, hvor kirken mistede sin indflydelse på skolen, mens nye interne ekspertgrupper kom til. Det 5. og sidste bind, der behandler perioden efter 1970, har fået titlen *Da skolen blev alles*, idet skolen med princippet om undervisningsdifferentiering skulle være opmærksom på eleveres forskellige udvikling og talenter. Bagsiden af bind 5 prydes meget passende med billedet af en iPad, der ved periodens slutning var blevet en del af dagligdagen i mange skoleklasser.

Som nævnt, starter det første bind i en skole i Odense, og undervejs i alle bindene er det karakteristisk, at vi får et utal af beretninger, historier og billeder fra virkeligheden, så man faktisk føler, at man er til stede og både kan se for sig, høre og lugte, hvad der er foregået. Hvor mange historiske redegørelser typisk drejer sig om eliten og dens meritter, er de fem bind helt anderledes. Forfatterne har søgt, og det lykkedes for dem, at fortælle skolens historie i al dens mangfoldighed. Vi hører om skole for piger og drenge, for rige og fattige, for børn på landet og børn

i byerne. Vi hører ikke bare om skolegang i det Danmark, vi kender i dag. Bindene dækker også, i de perioder hvor det var aktuelt, skolegang på de vestindiske kolonier, i Skåne, Halland og Blekinge, i Norge samt i Grønland og på Færøerne, alt sammen rigt illustreret. Når man har læst de fem bind, sidder man med en oplevelse og et overblik, der gør at man trækker på smilebåndet over de debatter og forventninger, der var om skolen og er til skolen i dag. Man er simpelthen blevet klogere, samtidig med, at man ikke bare er blevet oplyst, men også er blevet underholdt af viden videregivet særdeles kvalitetsfuldt. I det følgende skal jeg give et indblik i, hvad jeg selv har nydt.

I dag har alle en forventning om, at drenge og piger går i skole sammen, og når talen kommer på kønsopdelt undervisning, tager de fleste afstand, selv om der faktisk har vist sig nogle positive effekter ved naturfagsundervisning på de ældste klassetrin. Historisk set har kønsopdelt undervisning imidlertid været normen. I bind 4 fortælles således, at i skolerne på landet har piger og drenge altid gået sammen, men i de større byskoler, der begyndte at dukke op i slutningen af 1800-tallet, blev drenge og piger undervist i forskellige klasser, og de havde også hver deres skolegårde, toiletter og indgange fra skolegården til bygningerne. Først i slutningen af 1930'erne begyndte fællesundervisning at være normen i byerne, og København var faktisk den sidste til at sætte en målsætning om, at piger og drenge skulle gå sammen i skole, og det skete i 1945. Vi hører også, at det ikke var ideer om lighed mellem kønnene, der var begrundelsen, det var i stedet hensyn til at kunne udnytte lokaliteterne bedre, altså

økonomiske hensyn, og det var stadig op til 1960'erne sådan, at sløjd var for drenge, mens håndgerning og husgerning var for piger, og de normer, der var for opførsel, var også meget forskellige for piger og drenge.

Konkurrencen mellem folkeskolen og de frie skoler fylder meget i dagens skoledebat, og det forhold, at 28 procent af Københavns kommunes elever går i frie skoler, giver anledning til megen panderynken. Hvis man læser bind 3 finder man ud af, at det i 1850 var næsten halvdelen af alle børn i København, der gik i private skoler. De offentlige skoler tog konkurrencen op og begyndte at drive offentlige betalingskoler. Faktisk opstod kommuneskoler, f.eks. i Danmarksgade i Aalborg, i 1879, hvor der var to adskilte dele, en betalingsfri del og en betalingsdel, med hver sine lærere, klasser og skolegårde, der også var kønsopdelt, altså i alt fire skolegårde. Bind 3 rummer et nydeligt fotografi af den nybyggede skole. Det kan næppe undre nogen, at i den ene skole gik de fattige børn og i den anden gik de rige børn, og flere af de private skoler sigtede direkte mod, at eleverne skulle fortsætte i latinskolen. Især takket være Socialdemokratiet, bakket op af datidens Venstre, kom andelen af børn i private skoler ned på under fem procent. Man kan også læse om, at mange børn enten slet ikke gik i skole, eller de havde så mange forsømmelser, at de ikke fik meget ud af skolegangen.

Mens de fleste i dag hylder enhedsskolen, hvor alle elever går sammen til og med 9. klasse, kan man i bind 4 se, hvorledes eksamensmellemsskolen, der blev skabt i 1903 og bestod frem til 1958, bød på større faglige krav, flere fag og flere timer og oftere bedre uddannede lærere, end den eksamensfri skole. For at komme

i eksamensmellemsskolen skulle man bestå en optagelsesprøve i 5. klasse, og selv om det i midten af 1950'erne kun var omkring 25 procent, der kom i eksamensmellemsskolen, var der et betydeligt frafald. Eksamensmellemsskolen afsluttedes efter fire år med mellemsskoleeksamen, der gav adgang til en etårig realklasse, eller til et treårigt gymnasium, hvis karaktererne vel at mærke var høje nok. Der skete altså en selektion, om ikke fra skolestarten, hvor mange rige børn kom i realskoler, så fra 5. klasse. Kom man ikke i eksamensmellemsskolen, sluttede man normalt skolegangen efter 7. klasse, og så blev fremtiden ufaglært eller faglært arbejde. Uddannelse som faglært skete på en læreplads i en virksomhed suppleret med teoretisk undervisning om aftenen tre dage om ugen. En realeksamen førte typisk til en ansættelse i en af etaterne, i en bank, et revisionsfirma eller til en uddannelse som lærer eller børnehavelærer. Kun ca. fem procent fik en studentereksamen, og den var primært målrettet de højere læreanstalter, der frem til midten af 1960'erne kun lå i København og Aarhus. Boede man f.eks. i Odense eller Aalborg, var muligheden for at få en akademisk uddannelse afhængig af, at forældrene kunne finansiere et kollegieværelse i en af de to største byer.

Boede man på landet, var eneste lokale mulighed landsbyskolen. I bind 3 kan man følge træskomager Peder Niensens søn Anton, som blev syv år i april 1882. Han kom så i Aarestrup Skole, hvor førstelærer Hjort og andenlærer Rasmussen underviste de godt 100 børn på skolen i to klasser med hver 20-30 elever pr. klasse. Det var dermed kun ca. halvdelen af skolens elever, der kunne undervises på en gang, og i klasserne sad elever fra tre-fire årgange sammen. Om vinteren gik Anton

i skole to dage om ugen de første år, mens de ældste elever gik i skole fire dage om ugen. Anton boede 2 km fra skolen, og da der hverken fandtes busser eller cykler, foregik transporten til fods. Hele august var skolen lukket, der skulle jo høstes. Man kan også læse om, at halvdelen af klassens drenge hed Niels, og halvdelen af pigerne hed Kristine. Så var der lige de tre søskende, Otteline, Tinus og Dusine Mortensen, som skilte sig ud med de specielle navne, der angav at de var nr. 8, 10 og 12 i søskendeflokken. Børnedødeligheden var høj, så der var ofte "huller" i søskenderækken. Efter skoleloven af 1937 blev årgangsdeling og fagdelt undervisning det, man skulle stræbe efter, og i 1958 blev de noget mindre krav, der kendetegnede den landsbyordnede skole, opløst, så der blev ligestilling mellem land og by.

Et af de store punkter i skoledebatten i dag er den længere skoledag, hvor tilhængere og modstandere strides om værdien af mere tid og mere variation i skolen og retten til at have god tid til frie aktiviteter om eftermiddagen. Tanken om, at de mindste skal gå i skole 30 timer om ugen, får mange til at gyse. Hvis man går tilbage til slutningen af 1970'erne var den maksimalt tilladte tid i de første skoleår 20 timer og den minimale 15 timer, men etableringen af skolefritidsordninger betød samtidig, at de fleste børn var på skolen fra kl. 8:00 til omkring 15:30, altså 37½ time om ugen, fordi både fædre og mødre var på arbejdsmarkedet. Vore prismodtagere viser, hvorledes skolen, barndommen og arbejdslivet var forbundne, og hvorledes skolens udvikling følger det omgivende samfund samt ændringer i familiernes liv. At børnene på landet kun gik i skole hver anden dag

op til starten af 1960'erne, kan nok i dag undre de fleste. At tiden, hvor man ikke gik i skole, blev brugt til at arbejde i bedriften, er der få, der erindrer, og arbejdet var vel at mærke ikke et middel til at købe den seneste udgave af en *gadget*, men en nødvendighed for familiens udkomme. Hvis forældre beholdt børnene hjemme, blev man idømt en mulkt, en bøde, for forseelsen. Et sognerådsmedlem tog rundt og indsamlede pengene, men det berettes også, at hvis nogen stod på god fod med sognerådsmedlemmet, slap de for at betale. En del af mulkten blev brugt til at købe præmier til de dygtigste elever, f.eks. et nyt tørlæde til pigerne. I dag diskuteres det, om forældre med ikke-vestlig baggrund, som sender deres børn på opdragelsesophold på skoler i hjemlandet, skal fratages børnechecken.

Til noget af det mere eksotiske hører beretningerne om skolerne uden for det Danmark, der ligger lige nord for Tyskland. I bind 3 rystes man lidt i sine 2016-betragtninger om etnicitet, når lærerinden Sophie Petersen i 1921 skriver om sine grønlandske elever: "Grønlanderbørnene har udmærkede evner til at lære udenad, de er interesserede, men endnu uøvede i selvstændig tænkning, en evne, som er bedst udviklet hos børn af blandede ægteskaber. De er af naturen meget rebelske, men lette at kue, og der kan skabes god disciplin blandt dem" (bd. 3, s. 219). Der fortælles også om de kultursammenstød, der kommer mellem "læsere", personer, oftest af grønlandsk oprindelse, der underviser med egen skolegang som eneste ballast, kateketer, der har en 6-årig seminarieuddannelse og oftest har blandet dansk-grønlandsk baggrund og altid var mænd, og præsterne, der næsten altid var danske. Man rystes også lidt,

når den tidligere præst i Godthåb (Nuuk), Rasmus Nielsen i 1918 skriver: "Man må endelig ikke gøre de grønlandske børn for 'lærde.' Det kan være slemt nok i Europa; i Grønland ville opklækning af alt for kundskabsspækkede børn være skadeligt; thi i et fattigt land går arbejdet, erhvervet forud for alt" (bd. 3, s. 225).

Når det gælder Færøerne bliver man eftertænsksom ved i bind 3 at læse, at frem til 1850 foregik al undervisning som hjemmeundervisning, der blev varetaget af forældre eller præster. Man bliver også undret ved at erfare, at undervisning ud over forældres hjemmeundervisning foregik på dansk, at mundtlig færøsk som fag først blev indført i 1912, og at de fleste lærere på samme tidspunkt var omgangslærere, som betjente flere skoler. Eleverne gik derfor kun i skole en gang imellem. Skolebøger var frem til starten af 1900-tallet danske, og emner var derfor udelukkende orienteret mod Danmark. Først i 1938 blev færøsk sidestillet med dansk som undervisningssprog.

Når man læser om skolerne i dansk Vestindien, også beskrevet i bind 3, gør det direkte ondt. Det primære formål med undervisningen omkring 1850 var at modvirke "tøjlesløshed og lidenskabelighed" hos børnene af de nyligt frigivne slaver, så man ikke fortsat skulle bekoste så mange soldater udstationeret. Den første landskoleordning på Skt. Croix i 1853 havde som formål at gøre eleverne til "flittige og gode mennesker samt til

lykkelige kristne", og der skulle sættes ind mod "ulydighed, uhøflighed, selviskhed, uanstændighed", og man skulle fremme "sandhed, lydighed overfor forældre og myndighederne, ærlighed, venlighed". Ordningen betød i praksis, at man videreførte traditionen fra slavetiden, idet børnene ikke gik mange timer i skole og derfor kunne bruges til arbejdet i marken. I 1917 blev øerne solgt til USA.

Når man har læst i de fem binds danske skolehistorie, bliver man slået af, hvilken enorm udvikling skolen har været igennem. De tematiske fremstillinger giver et overblik på tværs af, hvad man ellers venter sig af en historisk fremstilling. Man kan heller ikke lade være med at tage bindene ned fra hylden blot for at se billeder. Bindene kan betragtes som billedbøger, og de rummer omkring 240 illustrationer og tabeller pr. bind. Danmark har, med hjælp fra Carlsbergfondet, fået en fantastisk gave, fem pragtværker, der både videregiver en fantastisk viden om det, vore skoler bygger på, og samtidig er dejlige at have i hænderne, smukke at betragte og uundværlige for de personer, der vil kende skolens rødder.

Jeg vil gerne i aften slutte af med at sige jer tak for jeres arbejde og ønske jer hjertelig tillykke med H.O. Lange-prisen.

*Stemmingsbilleder – H.O. Lange-prisen 2015.
Foroven overrækker kulturminister Bertel Haarder prisen;
til højre (indsat) holder professor Niels Egelund motive-
ringstalen. Foto: Lars Babl, Det Kongelige Bibliotek.*

